

OSMANLI SULTANLARININ GELİBOLU VE ÇANAKKALE GEZİLERİ

Excursions of the Ottoman Sultans to Gelibolu and Çanakkale

Dr. Şerif KORKMAZ*

ÖZ

Bu çalışmada, I. Ahmed, IV. Mehmed, II. Mahmud, Abdülmecid ve Abdülaziz'in Gelibolu ve Çanakkale şehirlerine yaptıkları geziler ele alınmıştır. Çanakkale boğazı stratejik öneme sahip uluslar arası bir suyoludur. Bu yüzden Çanakkale boğazı üzerinde Fatih'ten itibaren kaleler inşa edilmeye başlanmıştır. Daha sonraki yıllarda kale ve tabyaların sayısı artırılmıştır. Osmanlı padişahlarından beşi Çanakkale boğazı üzerindeki kale ve tabyaları ziyaret etmiştir. I. Ahmed Edirne'ye yaptığı gezi sonrası Gelibolu ve Çanakkale'ye gelmiştir. IV. Mehmed iki kere Çanakkale boğazını ziyaret etmiştir. Sultanın birinci gezisine Valide Hatice Sultan da eşlik etmiştir. Bu iki padişahın av merakı olduğundan ziyaretlerinde av da yapmışlardır. 19. yüzyılda memleket gezileri yapan diğer üç padişahın ziyaret amaçları daha farklıdır. Özellikle II. Mahmud ve Abdülmecid tebaanın durumunu yakından görmek, şikâyetlerini dinlemek ve ihtiyaçlarını karşılamak için geziler yapmıştır. Bu gezilerin diğer bir amacı da idarî, malî ve sosyal alanlarda yapılan yeniliklerin yansımalarını görmektir. Sultan Abdülaziz ise Mısır gezisi dönüşü ve Avrupa gezisine giderken Gelibolu ve Çanakkale şehirlerine uğramıştır. Sultanlar, Gelibolu'da Gazi Süleyman Paşa ve Yazıcızâde'nin türbelerini, Çanakkale'de ise kale ve tabyaları ziyaret etmişlerdir. Gezilerde Müslim ve Gayrimüslim fakirlere yardım edilmiştir. İdarî, askerî memurlarla din adamlarına hediyeler verilmiştir.

Anahtar sözcükler: I. Ahmed, IV. Mehmed, II. Mahmud, Abdülmecid, Çanakkale, Gelibolu, Gezi.

ABSTRACT

In this study, the excursions of Ahmed I, Mehmed IV, Mahmud II, Abdülmecid and Abdülaziz to Gelibolu and Çanakkale have been dealt with. Due to its strategic situation, fortresses and bastions were built in Çanakkale from Mehmed the Conqueror's period onwards. Five of the Ottoman Sultans visited those military buildings in Çanakkale. Ahmed I came to Gelibolu and Çanakkale in 1613. Mehmed IV visited the Dardanel strait two times in 1659 and 1665. In his first visit, his mother Hatice Sultan also accompanied him. Both Sultans who were interested in hunting engaged in hunting activities in their visits. The other three Sultans, who did country tours in 19th century, visited Gelibolu and Çanakkale for different aims. Particularly, Mahmud II (in 1831) and Abdülmecid (in 1844) made visits in order to inspect closely the conditions of people, receive their complaints and meet their needs. Other aims of these visits were to observe the reflections of the new reforms carried out in the fields of administration, finance and social. The Sultan Abdülaziz came to Gelibolu and Çanakkale two times, while returning from Egypt (in 1863), and going to Europe (in 1867). The Sultans visited the graves of Süleyman Pasha and Yazıcızade, and the fortresses and the bastions in Çanakkale as well. Poor people both from the Muslims and the Christians were also helped during the visits. In addition, some gifts were given to administrative, military and religious officials.

Key words: Ahmed I, Mehmed IV, Mahmud II, Abdülmecid, Çanakkale, Gelibolu, Excursions.

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, (serifkorkmaz@hotmail.com)

Giriş

Bu çalışma, I. Ahmed, IV. Mehmed, II. Mahmud, Abdülmecid ve Abdülaziz'in Gelibolu ve Çanakkale şehirlerine yaptıkları gezileri içermektedir. Osmanlı sultanları, Çanakkale boğazına stratejik konumu sebebiyle büyük önem vermişlerdir. Çanakkale Boğazındaki Türk hâkimiyeti Fatih Sultan Mehmedle başlamış bu dönemde boğaza karşılıklı iki kale yaptırılmıştır. İstanbul'un güvenliğini sağlamak için daha sonraki yıllarda Çanakkale boğazı üzerinde yeni kale ve tabyalar inşa edilmiştir. Boğazda yapılan tahkimatların durumunu görmek üzere Osmanlı sultanlarının Çanakkale boğazını ziyaret ettikleri görülmektedir. 19. yüzyıla kadar Osmanlı sultanları sadece sefer ve av sebebiyle İstanbul dışına çıkmışlardır. İlk defa II. Mahmud memleket gezileri yapmıştır. Bu padişahın başlattığı gezi geleneğini Abdülmecid ve Abdülaziz devam ettirmiştir. Osmanlı sultanlarından I. Ahmed ve IV. Mehmed kaleleri görmek üzere Çanakkale boğazını ziyaret etmişlerdir. II. Mahmud ve Abdülmecid ise hem kaleleri, hem de idarî, malî, askerî ve sosyal yeniliklerin taşrada uygulanışını görmek üzere ziyaret yapmışlardır. Abdülaziz ise Mısır ve Avrupa gezisine giderken ve dönerken Çanakkale ve Gelibolu şehirlerine uğramıştır.

1. Sultan I. Ahmed'in Gelibolu ve Çanakkale Gezisi

Sultan I. Ahmed'in Edirne ve Gelibolu ziyareti 31 Aralık 1612 tarihinde başlamıştır. Şehzadeler Dârüssa'ade ağasıyla birlikte iki gün önce Edirne'ye gitmiştir. Veziriazam Nasuh Paşa, ikinci vezir Davud Paşa, üçüncü vezir Yusuf Paşa, dördüncü vezir kaptanıderya Halil Paşa, şeyhülislam Mehmed Efendi başta olmak üzere bütün devlet erkânı Davud Paşa Sarayı önünde toplanmıştır. Davud Paşa'dan hareket edilip, Çekmece civarındaki Florya köyüne gelindiğinde veziriazam ve kazaskerler dışındaki devlet adamları padişahı selamlayıp geri dönmüşlerdir. Şeyhülislam Mehmed Efendi burada öğle namazını kıldırması, o gün Küçük Çekmece'de kalmıştır. Ertesi gün sabahı Büyük Çekmece'de av yapılmış ve ikinci vakti Silivri'ye ulaşılmıştır. Bir gün sonra Çorlu'ya varılmıştır. Ancak yağmur altında uzun süren yolculuk piyade askerleri ve solakları yorgun düşürmüştür. Bu yüzden o gün Çorlu'da dinlenilmiştir. Bergos'a varıldığında, padişah sadrazam Nasuh Paşayla cirid oynamıştır. Sultan Ahmed'in attığı cirid, Nasuh Paşa'nın elbisesine temas ederek geçmiş ve paşa yaralanmaktan son anda kurtulmuştur. Naîmâ, Sultan Ahmed'in silahşorlukta üstün ve eşsiz olduğunu bu

vesile ile belirtmektedir. Babaeski ve Hafsa şehirleri geçilip onuncu gün öğle vakti Edirne'ye girilmiştir. Sultan Ahmed, öğle namazını Selimiye'de cemaatle eda ettikten sonra, büyük bir alayla Edirne Sarayı'na teşrif etmiştir. Saray erkânı ve Dârüssa'ade ağası Mustafa Ağa, altın ve gümüş sikkeler saçarak padişahı karşılamıştır. Padişah, has odaya kadar altın ve gümüş sikkelerin üzerine basarak geçmiştir. Naîmâ, yerlere saçılan paraları alan, saray halkının zengin olduğunu belirtmektedir. Daha sonra sarayda kurulan dîvânda memleket işleri görüşülmüştür. Sultanın Edirne günleri hasekân ve teberdârân ile av yaparak geçmiştir. Bunun dışında I.Ahmed, İstanbul'da olduğu gibi, Edirne'de de her Cuma gecesi 12 hâfız toplayıp aşr-i şerif okutmuş ve huzuruna gelen fukaraya para dağıtarak ihsanlarda bulunmuştur.

Edirne'de üç buçuk ay kalan Sultan I. Ahmed 15 Nisan 1613'de Gelibolu tarafına hareket etmiştir. Tespitlerimize göre, Çanakkale boğazındaki kaleleri, Gelibolu ve Çanakkale şehirlerini ilk ziyaret eden Osmanlı sultanı I. Ahmed'dir. Gelibolu'ya gidilirken, sultanın konakladığı her menzilde Nasuh Paşa gerekli levazımları tedarik etmiştir. Öğleden önce birinci menzil olan Mehmet Paşa Çayırında, ertesi gün Değirmenlik menzilinde konulup av tertip edilmiş ve oradan Ergene'ye ulaşılmıştır. Ergene civarında çok sayıda vahşi hayvan bulunduğundan hemen çadırlar kurulmuş ve av yapılmıştır. Buradaki fakirlere bol bol hediyeler dağıtılmıştır. Ertesi sabah hareket edilmiş ve padişah yol üzerinde de avlanmaya devam etmiştir. Karapınar, Altuntaş, Ahmed Paşa ve Malkara yakınında Kırganlı'da konaklanmıştır. Kuru Dağı geçildikten sonra, yeniçeri, sipah, cebeci ve topçu askerlerin bir kısmı Rodoscuk tarafına gitmiştir. Burada divan kurulup devlet işleri görüşülmüştür. Bu arada şiddetli yağın yağmurla birlikte hava hayli soğumuş ve yollar kapanmıştır. Bu yüzden o gün dinlenilmiş ve ertesi gün padişah 3000 seçme askerle Evreşe'de konaklamıştır. Daha sonra, Bolayır'daki Gazi Şehzâde Süleyman Paşa türbesi civarında otağ kurulmuş ve bir süre av yapılmıştır. Süleyman Paşa'nın türbesini ziyaret eden padişah, ahaliye bol bol sadaka dağıtmış ve türbenin sandukası üzerindeki örtünün değiştirilmesini emretmiştir. Bolayır mevkiisi geçildikten sonra Gelibolu sahrasında otağ kurulmuştur. Burada padişahı, Gelibolu şehrinin ileri gelenleri, esnaf ve ulema karşılamıştır. Sultan Ahmed o gece, veziriazam, şikâr ağaları ve gilmân-i hasa ile Kilidbahir kalesine hareket etmiştir. Eceabad nahiyesinde padişah için otağ kurulmuştur. İkindiden sonra Kilidbahire varan sultan burada gecelemiştir. O gece Kilidbahir ve Çanakkale şehrinde mum donanmaları yapılmıştır. Her iki

yakadan atılan top gülleri boğaz içinde birbirlerine karışmış, top atışlarının gürültüsü ve barut dumanları her yeri kaplamıştır. Ertesi gün Gelibolu'da dönen padişah, Yazıcızâde'nin türbesini ziyaret etmiş ve mevlid okutmuştur. Mevlidi güzel sesiyle Tarakçızâde Mahmud Çelebi okumuş, mevlidhanlara ve fukaraya altınlar dağıtılmıştır. Sultan, İstanbul'dan bostancı başının gönderdiği kayıkla bir süre denizde gezinti yapmış ve daha sonra otağına dönmüştür. I. Ahmed, 9 Mayıs 1613 günü kara yoluyla İstanbul'a hareket etmiştir. Dönüş yolunda Bolayır'daki Gazi Süleyman Paşanın türbesi tekrar ziyaret edilmiş ve sandukasına Kâbe'nin örtüsünün kuşağından işlenmiş altın sırmalı kumaş örtülmüştür. Burada kılıç kuşanan padişah Kur'an okutmuş ve fukaraya hediyeler dağıttıktan sonra İstanbul'a hareket etmiştir (Naîmâ 1281: 95-101; Mehmed bin Mehmed 1276: 248-251).

2. Sultan IV. Mehmed'in Gelibolu ve Çanakkale Gezisi

IV. Mehmed döneminin 1659 Haziranında başlayan uzun alayı, Turhan Sultanın imparatorluğun savunmasına yönelik sınırsız ilgisini kutlamak için yapılmıştı. Padişah ve maiyetinin İstanbul'dan Bursa ve Edirne'ye giderek üç Osmanlı payitahtını varlıklarıyla onurlandırdığı bu alayın önemli bir olayı, Turhan Sultan'ın yapımını üstlenmiş olduğu Çanakkale boğazındaki iki kaleye Eylül ayında yapılan devlet ziyaretiydi (Pierce 1996: 260). 26 Mayıs 1659 günü Bâbüssa'ade önüne tuğlar dikilmiş ve 29 Mayıs'ta Üsküdar sahrasına otağ kurulmuştur. 9 Haziranda veziriazam askerlerle birlikte Üsküdar'a geçmiştir. Valide Hadice Sultan 29 Haziran günü alay ile yola çıkarken veziriazam, şeyhülislam, kadiasker vesair devlet adamları saygıyla valide sultanı selamlamışlardır.³⁰ Haziran'da yeniçeri ağasıyla tuğlar gitmiş ertesi gün mükemmel alaylar tertip edilerek, padişah hareket etmiş ve 19 Temmuz günü, Bursa'ya varmıştır. Padişah Bursa'da yaklaşık iki buçuk ay kalmıştır (Naîmâ 1283: 411-413).

Çanakkale boğazının stratejik önemi sebebiyle ilk defa Fatih Sultan Mehmed, boğaz üzerine karşılıklı iki kale yaptırmıştır. IV. Mehmed döneminde ise boğaza iki yeni kale daha inşa edilmiştir. Vak'anüvis Naîmâ (1283:420-423) bu yeni kalelerin yapımıyla ilgili şu bilgileri vermektedir: Sultan II. Mehmed'in yaptırdığı kalelere konan topların arasından gece ve gündüz gemi ve sandallar değil, kuşlar uçmak istese, şimşek gibi top gülleleriyle yok olurlar. II. Mehmed'in

yaptırıldığı bu kalelerle Akdeniz tarafından gelecek düşman korkusu tamamıyla bertaraf olmuştur. Venedik seferinin zuhurunda düşman her sene otuzar ve kırkar gemiyle gelip kalelerin yukarısında boğazın iki tarafında durmakta içeriden dışarıya bir geminin çıkmasını engellemekteydi. Venedik donanması dışarıdan boğaza giren gemileri de zahmetsizce yakalayıp ganimet elde etmekteydi. Murad Paşa vezirliğinde Hadice Valide Sultan boğazın girişinde Anadolu ve Rumeli taraflarına birer kale yaptırmak istemiştir. Kalelerin yapılacağı yerin belirlenmesi için mimar ve kethüda tayin edilmiştir. Civardaki köylerin ahali ise, yapılacak kalelerin etrafında eşkıyaların barınacağını ve kendilerine zulm edeceklerini düşünerek kalelerin yapılmasını istememişlerdir. Valide Sultan büyük bir hayır eseri olan kaleler yapılmazsa donanmanın bozgununun devam edeceğini beyan etmiş ve kalelerin yapımına karar verilmiştir. Anadolu tarafında Yenişehir Kepez Burnunda, Rumili canibinde Damlacık burnunda birer mükemmel kale yapılmasına başlanmıştır. Bu kalelerin içlerine yeteri kadar top, tüfenk ve asker konulduğunda boğazdan düşman gemileri geçemeyecekti. Rumili tarafındaki kaleye yakın bir nehirden kolaylıkla su getirilebileceği anlaşılmıştır. Anadolu tarafındaki kalenin su ihtiyacı ise uzun bir mesafeden getirilecekti. Ancak Anadolu'daki kalenin suyu ilk zamanlarda sarnıç ile sağlanmıştır. Özetle kalelerin yapımının elzem ve önemli olduğu anlaşılmış ve bu hususta ferman çıkarılmıştır. Kalelerin yapımı için İstanbul ve diğer yerlerden toplanan neccarlar, hassa mimarlarıyla Çanakkale'ye gönderilmiştir. Kalelerin yapımına Valide Sultan'ın kethüdalığından çıkma Kaptan Ali Paşa nezaret etmiştir. Kalelerin inşasının güvenliği sağlamak için donanma gemileri bir sene burada kışlamıştır.

Bursa'da yaklaşık iki buçuk ay kalan IV. Mehmed 30 Eylül 1659 günü Çanakkale boğazına hareket etmiş ve Çardak'tan kadırgalarla Gelibolu'ya geçmiştir. Ordu-yı hümayun Gelibolu sahrasında kalmış, padişah Boğazhisarı kalelerini görmek üzere vezirler, şeyhülislam, kadıasker ve diğer adamlarıyla tekrar Anadolu tarafındaki Çardak'a dönmüştür. İlkönce Çanakkale'deki, Sultaniye kalesine teşrif buyuran sultan, daha sonra Rumili tarafındaki Kilidbahir kalesine geçmiştir. Ahali padişahın bu ziyaretinden memnun olmuş ve büyük sevinç yaşamıştır. Boğazın iki tarafındaki kalelerden sektirme toplar atılmış, sultan kale dizdarları ve mustahfızlarına hediyeler ihsan etmiştir. Daha sonra Valide Hadice Sultanın boğazın girişinde inşa ettirmeye başladığı kaleler ziyaret edilmiştir. Ziyaret esnasında her iki kaleden toplar atılmıştır. Kalelerin inşasına nezaret eden Vezir Ankebut Ahmed Paşa ve kaleleri muhafaza eden Kaptanıderya Vezir Ali

Paşa'ya, samurlu kaftan giydirilmiş, görevlilere hediyeler dağıtılmıştır. Ancak yeni kalelerin henüz tamamlanmadığını ve deniz tarafının da doldurulmak üzere olduğunu gören padişah, kalelerin hızla tamamlanması hususunda gayret gösterilmesini emretmiştir. Sultan o havalide bir süre avlanmış, daha sonra Anadolu tarafından Çardak'a dönmüştür. Kadırgalar ile Gelibolu'ya geçilmiş ve orduyla birlikte Edirne'ye doğru hareket edilmiştir. Padişah 7 Ekim'de Edirne'de büyük bir alayla karşılanmıştır (Naîmâ 1283: 429-431).

IV. Mehmed, boğaz girişinde yapılan yeni kaleleri görmek üzere ikinci defa 1665 yılında Çanakkale boğazını ziyaret etmiştir. Padişah av için sık sık gittiği Edirne'den Gelibolu'ya hareket etmiştir. 18 Ağustos 1665 tarihinde otağ-ı hümayun Paşa Çayırına kurulmuştur. 23 Ağustosta büyük bir alayla Edirne sarayından çıkan sultan, altı gün otağda kalmış ve 30 Ağustosta Gelibolu'ya hareket etmiştir. Sultan yol üzerinde avlanmaya devam etmiş ve 7 Eylül'de Gelibolu'ya varmış ve 12 Eylül'de maiyetiyle Anadolu yakasındaki Çardak tarafına geçmiştir. Kadırgalarla Rumili ve Anadolu hisarlarına giden sultan kaleleri teftiş etmiş, kalelerin dizdar ve mustahfizlarına bol bol hediye, bahşiş dağıtmıştır. 19 Eylül'de Gelibolu'ya dönüş hazırlıkları başlamış ancak elverişsiz hava yüzünden kadırgalara binilememiştir. Bu yüzden karadan önce Çanakkale'ye daha sonra Çardak'a gidilmiş ve buradan kadırgalarla Gelibolu'ya geçilmiştir. Daha sonra donanmaya ihtiyaç kalmadığından kaptan paşa kadırgalarla İstanbul'a hareket etmiştir. IV. Mehmed otağında bir süre dinlenmiş daha sonra Gelibolu'da medfun olan Muhammediye adlı eserin sahibi Yazıcızâde Mehmet Efendi'nin türbesini ziyaret etmiştir. İlk gelişinde zaviyeye vakfettiği köyün beratını bu defa bizzat hattı hümayunlarıyla yazarak, diğer hediyelerle birlikte zaviyedâra teslim etmiştir. Yemekten sonra sultan tekrar otağına dönmüştür. 25 Eylül'de Gelibolu'dan İstanbul'a hareket edilmiş, dönüş yolu üzerinde de padişah avlanmaya devam etmiştir. 9 Ekim'de Harami Deresinde kurulan çadırda padişahı İstanbul kaymakamı vezir Süleyman Paşa karşılamıştır. Ertesi gün İstanbul'daki bütün devlet erkânı Davud Paşa sahrasında padişahı karşılamıştır. Bir gün burada dinlenen padişah 12 Ekim'de büyük bir alayla Edirne Kapı'dan İstanbul'a girerek saraya gitmiştir (Mehmed Raşid 1282: 103-106).

3. II. Mahmud'un Gelibolu ve Çanakkale Gezisi

Askerî sefer dışında tebaa ile temas kurmak için ilk memleket gezisine

çıkan Osmanlı Sultanı II. Mahmud olmuştur. Sultan, halkın yaşayışını ve yapılan yeniliklerin yansımalarını bu gezilerde görmek istemiştir. Beş memleket gezisi yapan II. Mahmud, ilk gezisini 28 Ocak 1830 tarihinde Tekirdağ'a yapmıştır. İkinci gezi, 3 Haziran 1831'de Çanakkale ve Edirne, üçüncüsü 7 Eylül 1833'de Gemlik ve İzmit, dördüncüsü İzmit ve beşincisi 27 Nisan 1837 tarihinde çıktığı ve 39 gün süren Rumeli gezisidir (Özcan 1994: 1559-1605).

II. Mahmud, ikinci yurt gezisine, Müslim ve Gayrimüslim tebaanın durumunu müşahede etmek ve Çanakkale boğazında bulunan kale ve istihkâmları görmek amacıyla çıkmıştır. 3 Haziran 1831 tarihinde başlayan gezinin Gelibolu ve Çanakkale kısmı on beş gün sürmüştür. Şeref-resan adlı firkateynle yola çıkan sultana, donanmaya ait 15 gemi eşlik etmiştir (Takvîm-i Vekayi 1247: Def'a 1; BOA Hatt-ı Hümayun 22647; Ahmed Lütfi Efendi 1999: 655).

Sultan II. Mahmud'un, bu geziye Mazhar-ı Tevfik firkateyniyle çıkması düşünülmüştü. Ancak bu gemi padişahın kalabalık maiyetine küçük geldiğinden kaptan-ı derya Halil Paşa'nın bineceği Şeref-resan adlı firkateyn hazırlanmıştır. Gezi Cuma günü başlamıştır. Sultan II. Mahmud, cuma namazını Beşiktaş Camisinde kıldıktan sonra, Çırağan sarayına geçmiş ve yarım saat dinlenmiştir. Daha sonra, padişah Şeref-resan firkateynle yola çıktığı sırada Kızkulesi, Tophane ve Tersaneden top atışları yapılmıştır. Toplanan halk ise "Allah selamet versin" diye bağırıyordu. O gece Marmara denizi geçilerek, ertesi günün akşamı saat 17.00 sularında Gelibolu önlerine varılmıştır. Geceyi gemide geçiren padişah, Pazar günü saat 11.00'de filikayla şehre çıkmıştır. Padişahın ikameti için sabık Gelibolu ayanı Hasan Bey'in biraderi Ahmet Bey'in hanesi hazırlanmıştır. Geceyi istirahatla geçiren padişah, Pazartesi günü, Gelibolu'ya iki saat mesafedeki ayan Hasan Bey'in çiftliğine teşrif etmiştir. Bir süre çiftlikte dinlenen sultan, konağına dönerken yolun iki tarafında toplanan ahaliye ihsanlarda bulunmuştur. II. Mahmud, salı günü Bolayır'da medfun olan Şehzade Gazi Süleyman Paşa'nın türbesini ziyaret etmiş, türbedâra ve görevlilere ihsanlarda bulunmuştur. Daha sonra, köylülere hediyeler dağıtmış, ayan, voyvoda ve eşrafa hil'atlar giydirmiş ve saat 16.00'da konağına dönmüştür. Çarşamba günü ise, Gelibolu'daki tekyeler ziyaret edilmiştir. Padişah, şehirdeki fakir Müslüman ve reaya hanelerinin belirlenmesi görevini Mirahûr-i Sâni Salih Paşazâde Mehmet Bey'e vermiştir. Yapılan araştırma sonucunda 550 hane tespit edilmiştir. Müslümanlara 50, reayaya ise 30'ar kuruş dağıtılmıştır. II. Mahmud, aynı gün, Gelibolu'daki

Yazıcızâde Mehmed Efendi ve kardeşi Ahmed Bican Efendinin türbeleriyle, sahildeki mağara ve halvethanelerini ziyaret etmiştir. Sultan, türbedarlara hil'at giydirmiş, hediyeler dağıtmış ve dervişânlara ihsanlarda bulunmuştur (Mutlu 1994: 83-86).

Perşembe günü, Mevlevihaneyi ziyaret eden padişah, yanından hiç ayırmadığı müezzinbaşı Hamamizâde İsmail Dede Efendi olmak üzere, Suyolcuzâde Salih Efendi, İsmail Ağa, Müezzin Abdi Efendi vs. gibi devrin ünlü musikişinaslarına ayin ve sema icra ettirmiştir. Gelibolu'dan ayrılmadan önce belde ileri gelenlerini, rahipleri ve hahamı huzuruna kabul ederek, hil'atler ihsan etmiştir (Özcan 1991: 363). Gelibolu eşrafi Sultan Mahmud'a Bolayır'da bir ziyafet tertib etmek istemiştir. Ancak sultan halka zahmet verilir düşüncesiyle bu ziyafeti uygun bulmamıştır (Takvîm-i Vekayi 1247: Def'a 1).

Gelibolu ahalisi şehirdeki çeşmelerin suyollarının uzun süreden beri harap olduğunu ve bu yüzden susuz kaldıklarını sultana bildirmişler. Bunun üzerine padişah şehir içi ve dışında bulunan bütün suyollarının tamir edilmesini emretmiştir. Osmanlı sultanlarının cuma selamlığı merasimi örneklerinden birisi de Gelibolu'da yaşanmıştır. II. Mahmud, Cuma namazını Eski Cami'de eda etmek üzere Cuma selamlığına çıkmıştır Mücevherli fes, uzun bir sorguç ve mücevher yakalı harvanî elbise giyen sultan, at üzerinde alayla camiye giderken yolun iki tarafına askerler dizilmiştir. Caminin yanında 70 kişiden oluşan Muzika-ı Hümayun hazır bulunmuştur. Namazdan sonra sultan yine alayla ve top atışları arasında Beksimathâne İskeleye'ne teşrif etmiş ve filikayla vapura geçmiştir. O gece yapılan gemi yolculuğundan sonra cumartesi günü saat 8.00'de Çanakkale'ye varılmıştır. Eski boğaz muhafızlarından Hacı Mustafa Bey'in konağına giden padişahı, yolun sağında ve solunda dizilmiş halk sevgi gösterileriyle karşılamıştır. Sultan, Pazar günü şehri gezmiş, sonra kaleye yarım saat mesafede bulunan Çınarlık adlı mesire yerine gitmiştir. Burada bir saat dinlenen sultan sonra konağına dönmüştür. Pazartesi günü şehir dışındaki tabyaları ziyaret eden Sultan Mahmud, büyük toplarla mermer gülleler attırarak, subay ve askerlere ihsanlarda bulunmuştur (Mutlu 1994: 36, 87, 88). Sultan daha sonra filika ile Kilibahir kalesini geçerek, top talimlerini seyretmiştir. Büyük toplara ilgi gösteren padişah topçuların bazı hatalarını düzeltmiş ve daha düzgün atışlar yapılmasını sağlamıştır. Daha sonra kale zabıtlarına, imamlara, topçu başına hil'atler giydirilip, atıyyeler verilmiş, kaledeki neferlerle, sur içi ve dışındaki halk

sevindirilmiştir. Filika ile tekrar Çanakkale'ye dönen sultan geceyi istirahatla geçirmiş ve Salı günü Muzika-ı Hümayun eşliğinde ve top atışları arasında vapura binerek Seddülbahir kalesine doğru yola çıkmıştır. Bu arada Bozcaada ve Çanakkale'deki bazı mahkûm ve sürgünler sultan tarafından affedilmiştir. Padişah, Seddülbahir kalesindeki topları incelemiş, atışlar yaptırmıştır. Daha sonra Kumkale'ye geçen sultan, aynı incelemeleri burada da yapmış, Müslim ve gayrimüslim herkesi sevindirmiştir. Her gittiği yerde top atışlarıyla selamlanan Sultan Mahmud Kumkale'den Bozcaada'ya geçmiş ve ada halkının coşkun tezahüratıyla karşılanmıştır. Bozcaada kalesinin dizdar köşkünde bir buçuk saat kadar dinlenen sultan, herkesi sevindirmiş ve Çanakkale'ye dönmüştür. Ertesi günü maiyetiyle Eceabat köyüne giden II. Mahmud, bir süre kocabaşı menzilinde dinlendikten sonra köyü ve tabyaları dolaşmış, halka hediyeler dağıtmıştır. Nara burnu civarındaki tekkede gömülü Zuhurî Babayı da ziyaret eden Sultan Mahmud, Kur'an okutmuş, sadakalar dağıtmış ve ardından civardaki ovada ok atışları yapmıştır. Padişah, Çanakkale'den ayrılmadan önce nâib, ulemâ, müftü ve şehrin ileri gelenlerini kabul ederek, hil'atler giydirmiştir. Başında saltanata mahsus sorguçlu ve mücevherli fesi, üstünde yıldızlı harvanisi ve altında ise sırmalı setre pantolonuyla şehrin en kalabalık caddesi ve çarşı içinden cuma selamlığına giden padişah yaptığı kıyafet inkılâbıyla adeta halkına örnek olmak istemiştir (Özcan 1991: 364, 365; Mutlu 1994: 89).

Sultan Gelibolu'da olduğu gibi Çanakkale'de de fakir Müslüman ve reaya hanelerinin tespit edilmesini istemiştir. Bunun üzerine 180 fakir hane tespit edilmiştir. Müslümanlara 50, reayaya ise 30'ar kuruş dağıtılmıştır. Bu arada Çanakkale halkı, Sarıçay üzerinde bir köprü yapılmasını sultandan istemiştir. Kullanılan mevcut köprü, 2 saat uzaklıkta olduğundan, ahalinin isteği II. Mahmud tarafından uygun bulunmuş ve kârgîr bir köprünün yapılmasını emretmiştir. Aynı gün filikayla vapura geçen sultan, kale ve tabyalardan atılan toplarla Çanakkale'den uğurlanmıştır (Mutlu 1994: 90,91). Gelibolu'ya dönen padişah, ertesi günü Edirne'ye hareket etmiş ve (Özcan 1991: 364, 365). Edirne'de incelemeler yaptıktan sonra 5 Temmuz 1831 tarihinde İstanbul'a dönmüştür (BOA Hatt-ı Hümayun 19801-D).

4. Sultan Abdülmecid'in Gelibolu ve Çanakkale Gezisi

Sultan Abdülmecid'in ilk memleket gezisi 26 Mayıs 1844 tarihinde başlamış

ve 17 gün sürmüştür. 26 Mayıs Cumartesi günü saat 7.30 sularında, başlayan geziye Kaptan Paşa, Serasker Paşa, Tophane-i Amire Müşiri Mehmet Ali Paşa, baş tabib, bazı ümera ve subaylar katılmıştır. Padişahın bindiği Eser-i Cedid adlı vapur Beşiktaş'tan yola çıktığı anda donanma gemilerinden ve Tophaneden top atışları yapılmıştır. Askerler yüksek sesle "Padişahım Çok Yaşa" duasını etmişlerdir. Sultan Abdülmecid, İzmit, Mudanya, Bursa şehirlerinde bir hafta kalmış ve 2 Haziran Pazar günü Çanakkale'ye hareket etmiştir. O gece Marmara denizi geçilmiş ve pazartesi sabahı Çanakkale boğazına girilmiştir. Boğaza girildiği sırada sağ ve sol tarafta bulunan kale ve tabyalardan top atışları yapılmıştır. Vapurun baş tarafında bulunan Muzika-i Hümayun ise hoş bir ses ve ahenk içerisinde konser vermiştir. Sultan Abdülmecid'in vapuru 4 Haziran 1844 günü sabahı Çanakkale'ye gelmiştir. Boğaz Muhafızı ve Biga Sancağı Mutasarrıfı Sadullah Paşa sultanı iskelede karşılamıştır. Müslim ve Gayrimüslim ahali sultanı görmek için iskelede toplanmış, çocuklar ise "Padişahım Çok Yaşa" duasını yüksek sesle söylemişlerdir. İskeledeki halkı bir süre selamlayan padişah, şehrin meydanında namazgâh üzerinde kurulan otağına geçmiştir. Bu sırada boğazdaki kalelerden teşekkür topları atılmıştır. Kaledeki topçu subay ve askerleri sektirme güller ve büyük kemerli toplarla daneli atışlar yaparak sultana bir gösteri düzenlemişlerdir. Padişah kaledeki topları ve askerlerin koğuşlarını, cephaneliği ziyaret ettikten sonra sandalla Kilidbahir kalesine geçmiştir. Burada sultanı, Edirne Eyaleti Müşiri Osman Nuri Paşa karşılamıştır. Padişah kaleyi inceledikten sonra köy ahalisini selamlamış ve daha sonra kaleye yakın Namazgâh ve Değirmen Burnu tabyalarına gitmiştir. Bu sırada toplar atılmıştır. Sultan, boğazdaki kalelerin sağlam ve mühimmat bakımından yeterli olduğunu, askerlerin ise nizamlı, tertipli ve talimli olduğunu müşahede etmiş ve Çanakkale'ye dönmüştür (Takvîm-i Vekayi 1260: Def'a 271). Padişahın gezisinden önce 9 Mayıs 1844'de Serasker Rıza Paşa, Çanakkale'ye gelerek kale ve tabyaları teftiş etmiş ve eksiklikleri gidermiştir(BOA Cevdet Askeriye, 958/41652; BOA A.MKT.12/19). Sultanın Çanakkale'de kaldığı bir gün içerisinde beş vakitte toplar atılmış ve kale içerisinde akşamdan yatsıya kadar ateşler yakılmıştır. Eşraf ve ahali ise evlerinin girişlerini kandiller yakarak süslemişlerdir. Şehirdeki Fransa, İngiltere, Rusya, Belçika, Amerika, Sardunya, İspanya, Napolitan ve Yunan Devletlerinin konsoloshaneleri de kandillerle donatılmıştır. Salı günü otağ-ı hümayunda, defterdar, nâib, müftü, meşayih, ulemâ, meclis azaları, eşraf, Hıristiyan metropolitleri, Yahudi hahamı, papaz ve kocabaşılara hil'at giydirilmiştir. Müslim

ve Gayrimüslim mektep çocuklarına çeşitli hediyeler dağıtılmıştır. Serasker Rıza Paşa tarafından, mutasarrıf Sadullah Paşa ve kale komutanı Hüseyin Paşa'ya ahali ve reayanın daima korunması, kalenin iyi idare edilmesi, askerlerin rahat ve refahının sağlanması konusunda padişahın emirleri bildirilmiştir. Sadullah Paşa'ya üzeri tuğralı ve kıymetli taşlarla bezenmiş bir kutu, kale komutanı Hüseyin Paşa'ya da hediyeler verilmiştir (Takvîm-i Vekayi 1260: Def'a 271).

Çanakkale müftüsü, kaymakamı, Müslim ve Gayrimüslim eşraf, ulemâ, şeyh, imam, muhtar ve muallimler Çanakkale'ye teşrifleri ve yaptığı ihsanlar dolayısıyla Sultan Abdülmecid'e teşekkürlerini bildirmişlerdir (BOA İrade Dahiliye, 4285). Çanakkale'de bir gün kalan Sultan Abdülmecid, ertesi gün Midilli adasına gitmek üzere sandalla vapura geçmiştir. Dualarla ve kalelerden atılan top atışlarıyla uğurlanan sultanın vapuru, şiddetli lodos yüzünden güçlükle boğazdan çıkabilmiştir. Vapur, boğazın çıkışına geldiğinde Kumkale ve Seddülbahir kalelerinden top atılmış ve şenlikler düzenlenmiştir. Boğazdan çıkıldıktan sonra da donanma gemilerinden top atışı yapılmış ve bahriyeli askerler "Padişahım Çok Yaşa" diye tekrar tekrar bağırılmışlardır. Bu arada iki İngiliz gemisi de top atışlarıyla padişahı selamlamıştır. Sultan Abdülmecid, 16.00 sularında Midilli adasına ulaşmıştır. Sultan, adada üç gün kalmış, cumartesi günü sabah saat 06.00'da adadan ayrılarak Gelibolu'ya doğru hareket etmiştir. Vapur, İmroz ve Bozcaada sularından geçip boğaza girdiğinde, kale, tabya ve donanma gemilerinden top atışları yapılmıştır. İstanbul'dan gelen Necm-i Şevket kalyonundaki bahriyeliler de "Padişahım Çok Yaşa" diye bağırılmışlardır. O gece yatsı vakitleri Gelibolu'ya ulaşılmış ve Pazar günü padişah sandalla şehre çıkmıştır. Sultanı, iskelede Edirne Eyaleti Müşiri Osman Nuri Paşayla birlikte, Müslim ve gayrimüslim ahali dualarla karşılamıştır. Padişah Yazıcızâde Mehmed Efendi ve Ahmet Bican'ın türbelerini ziyaret etmiş ve bir süre burada dinlenmiştir. Sultan Abdülmecid, Gelibolu kaymakamı ve nâibiyle, Rum, Ermeni, Yahudi milletlerinin temsilcilerine ve eşrafa hil'atlar giydirmiştir. Gelibolu Mevlevihanesi'nde yapılan ayini seyrettikten sonra Sultan Abdülmecid şeyh efendi, dedegân ve dervişhânlara ihsanlarda bulunmuştur. Mekteplerdeki hoca, halife ve öğrencilere hediyeler dağıtılmıştır. Sultan, saat 14.00 sularında vapura dönmüş ve 15.30 sularında İstanbul'a hareket edilmiştir. O gece Marmara denizi geçilmiş 11 Haziran pazartesi günü saat 8.00'e doğru İstanbul'a varılmıştır (Takvîm-i Vekayi 1260: Def'a 271; BOA, Mesâil-i Mühimme 2493; BOA İrade Dahiliye 4385)

5. Sultan Abdülaziz'in Gelibolu ve Çanakkale Gezisi

Yurt içi ve yurt dışı gezileri yapan padişahlar arasında Sultan Abdülaziz de bulunmaktadır. Sultan Abdülaziz önce Bursa ve Mısır'a, daha sonra da Paris, Londra ve Viyana'ya seyahat etmiştir (Ongunsu 1997: 59). Sultan Abdülaziz, halkı Müslüman olan Mısır'ın Osmanlı Devlet'ine olan bağlılığını kuvvetlendirmek ve bu şekilde İngiltere ve Fransa'nın Mısır Valisi İsmail Paşa'yı Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtma politikalarının önüne geçmek için Mısır'a seyahat etmiştir. Sultan Aziz'in Mısır'a seyahati 4 Nisan 1863 Cuma günü başlamıştır. Sultan Abdülaziz, Beşiktaş'ta Cuma namazını kıldıktan sonra alay ile saraya dönmüştür. Sultan Abdülaziz, Feyz-i Cihad vapuruyla Mısır'a hareket ederken devlet adamlarıyla payitaht ahalisi tarafından vapurlar ve kayıklarla Marmara açıklarına kadar uğurlanmıştır. Sultan Abdülaziz kafesinde yedi gemi ve yüzlerce kişi bulunmaktaydı. Geziye şehzade Yusuf İzzeddin, Murad, Abdülhamid ve Reşad Efendiler de katılmıştır. 7 Nisan Salı sabahı İskenderiye limanına varan Sultan Abdülaziz Mısır'da on gün kalmış ve 17 Nisan Cuma günü ayrılmıştır (Bağçeci 2003: 28-52; Ahmed Cevdet Paşa 1980: 57-59; Ahmed Lütfi Efendi 1988: 88-89).

Sultan Abdülaziz'in İzmir, Çanakkale ve Gelibolu ziyaretleri Mısır gezisi dönüşündedir. Sultan Abdülaziz, 26 Nisan sabahı İzmir'den hareket etmiştir. Sultan hareketinden önce Fransa, İtalya amirallerine ikinci ve Avusturya amiraline üçüncü rütbeden birer kıta mecidiye nişanı vermiş ve aynı gün saat 11.30 sularında vapura teşrif etmiştir. Midilli adası önlerine gelindiğinde demir atılmış, ancak padişah adaya çıkmamış o gün ve gecesini vapurda geçirmiştir. Sultan adaya teşrif etmediği halde ada halkı büyük şenlikler icra etmiştir. 27 Nisan günü sabahı deniz biraz dalgalı olduğu halde hareket edilmiş ve saat 14.00 sularında Çanakkale şehri önüne demir atılmıştır. 27 ve 28 Nisan günlerini vapurda geçiren padişah, 29 Nisan 1863 günü sabahleyin karaya çıkmış ve hükümet konağında hazırlanmış olan daireye teşrif buyurmuştur. Padişah yemekten sonra (Rûznâme-i Ceride-i Havadis 1279: no 622; Takvîm-i Vekayi 1279: Def'a 693; Tercümân-i Ahvâl 1279: No 327) boğazdaki kaleleri teftiş etmiş ve bu sırada padişahı görmek isteyen ahali sahillere toplanmıştır (Takvîm-i Vekayi 1279: Def'a 694). Dönemin gazetelerinde yer alan telgraflarda Sultan Abdülaziz'in İzmir şehrini ziyaret ettikten sonra hiçbir yere uğramadan İstanbul'a gideceği belirtiliyordu. Bu telgraflardan birinde, padişahın 26 Nisan günü saat 8.00'de İzmir'den hareket ettiği ve iki gün sonra İstanbul'a teşrif edeceği bildirilmiştir (Rûznâme-i Cerîde-i

Havâdis 1279: No 617). Fakat Seraskerlik makamından sadarete gönderilen 28 Nisan tarihli diğer telgrafta Çanakkale ve Gelibolu ahalisinin sahillere toplanarak padişahı şehirlerine davet ettikleri yazılıdır. Bunun üzerine padişahın gezi programını değiştirerek Çanakkale ve Gelibolu şehirlerini ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden sultanın İstanbul'a gidişi bir iki gün gecikmiştir (Tercümân-ı Ahvâl 1279: No 328; Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis: No 618).

Sultan Abdülaziz, boğazdaki kalelerde yer alan ve içlerine bir adam oturacak kadar büyük ve eski topları görmüş ve incelemiştir. Bu toplardan birinin içerisine barut ve mermer gülle konularak, padişahın huzurunda atılmıştır. Padişah, bu topların antika değerinde olduğundan, iyi muhafaza edilmesini emretmiş ve dairesine dönerek bir süre dinlenmiştir. Daha sonra şehirde kurulan otağına teşrif eden padişah burada mahalli memur, subay ve konsolosları kabul etmiştir. Boğazdaki kalelerin durumları seraskerlik tarafından incelenmiş ve tamir gerektiren mahallerin yapılması hakkında icap edenlere emirler verilmiştir. 29 Nisanda Gelibolu'ya hareket eden padişah geceyi vapurda geçirmiş ve 30 Nisan sabahı şehre çıkmıştır. Sultan Abdülaziz, hükümet konağında bir süre dinlendikten sonra faytonla Bolayır'daki Şehzade Gazi Süleyman Paşa'nın türbesini ziyaret etmiş ve öğle namazını burada kılmıştır. Saat 14.00'da Fener civarında Namazgâh mevkiinde kurulan otağına teşrif eden padişah mahalli memurları kabul etmiş, sonra Yazıcızâde Mehmed Efendinin türbesini ziyarete gitmiştir. Gelibolu ziyareti esnasında, Rodos'ta vuku bulan depremden haberdar olan padişah afetzedelere bin kese akçe, bir miktar çadır ve eşyayı hemen göndermiştir. O geceyi vapurda geçiren Abdülaziz, 31 Nisan sabahı İstanbul'a hareket etmiş ve akşamüzeri Büyükada önlerine varmıştır (Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis 1279: No 622; Tercümân-ı Ahvâl 1279: No 329; Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis 1279: No 621).

Bu ilk ziyaretten sonra, Sultan Abdülaziz Avrupa seyahatine giderken ikinci kez Çanakkale şehrine uğramıştır. Askeri seferler dışında o zamana dek, hiçbir Osmanlı hükümdarı imparatorluk sınırları dışına çıkmamıştı. Seyahatin görünüşteki nedeni III. Napoleon'un daveti üzerine 1867 Paris sergisini görmektir. Gerçek neden ise, Türklerin Batı Avrupa başkentlerinde Girit olaylarıyla sarsılmış olan itibarını kazanmak ve Girit isyanları lehinde geliştirebilecek bir Fransız-Prusya işbirliğini önlemeye çalışmaktır (Davison 1997:8).

21 Haziran 1867 Cuma günü Nusretiye Camiinde Selamlık resminin icrasından sonra Sultan Abdülaziz'in Avrupa gezisi başlamıştır. Sultanın vapurunda Fransa ve İngiltere sefirleriyle tercümanları da bulunmaktaydı (Ahmed Lütfi Efendi 1989: 116). Sultan kendisi için büyük bir itina ile hazırlanan Sultaniye yatı ve iki savaş gemisiyle yola çıkmıştır (Karaer 2003: 51). Cumartesi gecesi saat 02.00 sularında Sultaniye vapuru Gelibolu şehri önlerine varmıştır. Bu sırada sultanın vapurunu görmek isteyen mülkî ve askeri memurlar, mektep öğrencileri, hoca ve muallimler Fener tepesi mevkie çıkmışlar ve yüksek sesle dua etmişlerdir (Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis 1284: No 683). Ertesi sabah Çanakkale'ye varan kafileyi sahilde toplanan ahali karşılamıştır. Kalelerden ve sultanı karşılamak üzere gelen Fransa'nın Akdeniz filosundaki gemilerinden atılan toplarla padişah selamlanmıştır (Karaer 2003: 51-55). Üç Fransız gemisi dışında iki İngiliz gemisi de Çanakkale boğazı girişinde Beşik'e gelip sultanı karşılamıştır. Fransız Amiral Semion diğer bir firkateynle Çanakkale'ye gelerek Sultaniye vapuruna Toulon'a kadar kaptanlık yapmıştır. Amirale ikinci rütbeden bir mecidiye nişanı verilmiştir (Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis 1284: No 680). Sultan, Çanakkale'de birkaç saat dinlendikten sonra Fransız donanmasının da katılımı ile daha da heybetli bir hal alan kabile, öğleden sonra Çanakkale'den yine karşılandıkları gibi top atışları arasında yola koyulmuştur (Karaer 2003: 51). Sultan Abdülaziz, Paris, Londra, Viyana, Peşte, Varna şehirlerini ziyaret ettikten sonra, Tuna nehri üzerinden Karadeniz'e çıkmış ve İstanbul'a dönmüştür. Sultanın Avrupa gezisi 47 gün sürmüştür (Ahmed Lütfi Efendi 1989: 108-116).

Sonuç

Osmanlı sultanlarından beşi Çanakkale boğazına ziyarette bulunmuştur. Bunlardan I.Ahmed ve IV. Mehmed İstanbul dışına genellikle avlanmak için çıkmışlardır. I. Ahmed bir, IV. Mehmed ise iki defa Çanakkale boğazını ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerden sonra uzun süre Osmanlı padişahları bölgeye gelmemiştir. II. Mahmud 1831, Abdülmecid 1844, Abdülaziz ise 1863 ve 1867 yıllarında Çanakkale ve Gelibolu şehirlerini ziyaret etmişlerdir.

Osmanlı padişahları II. Mahmud'la birlikte yurt içi ve dışı gezileri yapmaya başlamışlardır. Bu memleket gezilerini Abdülmecid ve Abdülaziz devam ettirmiştir. Bu geziler idarî, malî ve sosyal yeniliklerin taşrada uygulanışını görmek ve halkın meselelerini, şikâyetlerini dinlemek, ihtiyaçlarını karşılamak

amacıyla yapılmıştır. Bu şekilde sultanlar tebaanın durumunu bizzat müşahede etmişlerdir. Halk da ulaşılmaz olarak gördükleri padişahların şehirlerine gelmesini büyük bir sevinçle karşılamışlardır. Böylece yöneten ve yönetilen bir araya gelmiştir.

Padişahların Çanakkale ve Gelibolu gezilerinin diğer bir amacı da boğazdaki tahkimatları görmek ve teftiş etmektir. Osmanlı Devleti, Çanakkale boğazındaki kale ve tabyaların tahkim edilmesine büyük bir önem vermiştir. Çanakkale boğazına gelen padişahlar, kale ve tabyaların yanında Gazi Süleyman Paşa ve Yazıcızâdenin türbelerini ziyaret etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
A.MKT, Sadâret Mektubî Kalemî, 12/19.
Cevdet, Askeriye 958/ 41652.
Hatt-ı Hümayun, 22647, 19801-D
İrade Dâhiliye 4385.
İrade Mesâil-i Mühimme, 2493.

Gazeteler

Takvîm-i Vekâyi', Def'a, 1, (25 Cemaziye'l-Evvel 1247); Def'a, 271, (6 Cemaziye'l-Ahir 1260); Def'a 693,(8 Zi'l-ka'de 1279); Def'a, 694 (15 Zi'l-ka'de 1279)
Tercümân-ı Ahvâl, Numara, 327(8 Zi'l-ka'de 1279); Numara, 328 (10 Zi'l-ka'de 1279); Numara, 329 (12 Zi'l-ka'de 1279).
Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis, Numara 617 (7 Zi'l-ka'de 1279); Numara, 618(9 Zi'l-ka'de 1279) ; Numara 622 (17 Zi'l-ka'de 1279) ; Numara 621(12 Zi'l-ka'de 1279); Numara, 680(21 Safer 1284); Numara, 682(23 Safer 1284)

Kaynak Eser ve İncelemeler

Ahmed Cevdet Paşa. *Ma'rûzât*. (Haz. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.
Ahmed Lütü Efendi. *Vak'a-nüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi. Cilt, X*,(Haz. M. Münir Aktepe) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
_____, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi. Cilt, XI*,(Haz. M. Münir Aktepe) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
_____, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi. Cilt,2-3*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
BAĞÇEÇİ, Yahya. *Sultan Abdülaziz'in Mısır Seyahati*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003.
DAVİSON, Roderic H. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876* Cilt 2 (Çev. Osman Akınhay).İstanbul: Papirüs Yayınları, 1997.
KARAER, Nihat. *Paris, Londra, Viyana; Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*. Ankara: Phoenix Yayınları, 2003.
PIERCE, Leslie P. *Harem-i Hümayun*. (Çev.Ayşe Berktaş). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

- Mehmed Bin Mehmed (Edirneli, Er-Rumî). *Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr*. İstanbul: Takvim-hâne-i Amire, 1276.
- Mehmed Raşid. *Tarih-i Raşid. Cilt 1*. İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1282.
- Mustafa Naima. *Tarih-i Naima. Cilt 2*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1281.
- _____, *Tarih-i Naima. Cilt 6*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1283.
- MUTLU, Şamil. *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati, Mehmed Daniş Bey ve Eserleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1994.
- ONGUNSU A. H. "Abdülaziz". İslam Ansiklopedisi, Cilt, 1. Eskişehir: Milli Eğitim Yayınları, 1997.
- ÖZCAN, Abdülkadir. "II. Mahmud'un Memleket Gezileri". Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1991:361-379.
- _____, "II. Mahmud'un Yurt İçi Gezileri". XI. Türk Tarih Kongresi, (Ankara 5-9 Eylül 1990), IV. Cilt.1994:1599-1605.